

ІГОР ЛІХТЕЙ, “...Лихі літа”: криза чеської державності у 1278–1283 роках (У., Поліграфцентр “Ліра” 2015) 104 с.

XIII ст. в історії Чехії є особливим. За правління Пршемисла Отакара II (1253–1278) Чеське королівство досягло своєї найвищої могутності, однак з його смертю впало в тривалу кризу, втратило свої провідні позиції в Центральній Європі і перейшло до рангу другорядних держав у системі Священної Римської імперії. Дослідженню п’ятиріччя кризи Чеського королівства (1278–1283 рр.) й присвячена монографія Ігора Ліхтея, чи не єдиного в Україні історика, що ґрунтовно досліджує Середньовічну Чехію.

Як зазначає сам автор, назву монографії взято з анонімної празької хроніки, автор якої назвав досліджуване п’ятиріччя “лихими літами”. Безумовно, різкий контраст доби величі королівства за Пршемисла Отакара II і добою, що настала одразу по його загибелі, вразив сучасників і зокрема автора хроніки. На цей час припадає господарська розруха краю та голод 1281–1282 рр. – “один з найстрашніших за всю епоху Середньовіччя” (с. 72). Драматичні події того часу привертають увагу й українського читача, рідна історія якого також знає багато випадків злетів і падінь.

26 серпня 1278 р. у битві з військами Рудольфа I Габсбурга загинув чеський король Пршемисл Отакар II, залишивши спадкоємцем престолу малолітнього сина, майбутнього чеського короля Вацлава II. Матір’ю Вацлава II була королева Кунігунда (бл. 1245–1285) – онука, по батькові, чернігівського князя Михайла Всеволодовича (1179–1246), що робить дослідження І. Ліхтея цікавим зокрема для історії Середньовічної України.

Загибель могутнього чеського короля спричинила боротьбу за владу, офіційно – за регенство над малолітнім королем Вацлавом. Одним з основних гравців виступив переможець чеського короля Рудольф I Габсбург, який здійснив блюзнірство над тілом свого ворога, заборонивши ховати Пршемисла Отакара II. Його тіло було забальзамовано, доставлено до Відня й виставлено на загальне споглядання, що “мало переконати всіх у загибелі могутнього чеського володаря” (с. 21). Лише згодом Рудольф I Габсбург дозволив похристиянськи поховати свого колишнього ворога.

Поруч із зовнішніми загрозами, одразу проявилися й внутрішні, спричинені зрадою частини аристократії. Королева Кунігунда звернулась до небожа покійного чоловіка – бранденбурзького маркграфа Оттона V Довгого, якому,

нібито, повністю довіряв Пршемисл Отакар II. Прибувши у Прагу для захисту прав двоюрідного брата Вацлава II, Оттон V Довгий “поводився як зажерливий суверен і аж ніяк не міг бути запорукою надійного захисту королівства” (с. 25). Кунігунда спробувала звернутися до захисту іншого родича – вроцлавського князя Генриха IV Пробуса, однак рішуча підтримка німецьким патріціатом Праги Оттона V Довгого змусила Генриха IV Пробуса відступити. Після превентивної дестабілізації, у внутрішні справи Чеського королівства втрутився Рудольф I Габсбург, до якого, як до дійсного володаря ситуації на цей раз і звернулась Кунігунда. Між двома династіями було укладено подвійний матримоніальний союз, що *de facto* означав підписання мирного договору. З новою розстановкою сил не погодився Оттон V Довгий, для поладження справ з яким Рудольф I Габсбург також вдався до шлюбної дипломатії, що в майбутньому стане традиційною для династії Габсбургів у поладженні зовнішніх справ. Однак компроміс з іншими учасниками подій призвів до територіального розподілу Чеського королівства, а королева “стала заручницею Вацлавського опікуна Оттона V Довгого” (с. 32). Позаяк жоден з можновладців не мав однозначної переваги в Центральній Європі, така полізалежність дала можливість зберегти чеську державність, а Пршемисловичам – трон.

Іншим фактором збереження Чеської державності, як показує І. Ліхтей, було нерозуміння Оттоном V Довгим внутрішньоچеських суперечностей, він не зміг успішно грати на протистоянні чеських аристократичних кланів, налаштував супроти себе королеву Кунігунду та чеське духовенство, особливо вчинивши наругу над могилою св. Вацлава – небесного покровителя королівства. Як наслідок, королева та спадкоємець трону Вацлав II потрапили під варту в замок Бездез. Незабаром Кунігунда опинилася в Опавському краї

як пожиттєва володарка, де знайшла підтримку в Завішеві з Фалкенштейна, засудженому Пршемислом Отакаром II до страти за заколот проти короля і з яким королева уклала “протиправний шлюб”, у той час як чеські королеви-вдови не вступали в повторний шлюб, відтак “Кунігунда стала першою чеською королевою, яка порушила цю традицію і вирішила знову одружитися” (с. 57). Таку поведінку королеви І. Ліхтей пояснює тим фактом, що на цей час вона вбачала у Завіші з Фалкенштейна потенційного союзника у протистоянні з Оттоном V Довгим. Останній, щоб запобігти будь-яким активним діям опозиції, перевіз Вацлава II до Бранденбурга. На думку дослідника, це не було ув’язненням Вацлава II, поневіряння якого полягали у виснажливих переселеннях, постійній зміні оточення та тугою за матір’ю. Автор цілком справедливо зазначає, що лише цілком неушкоджений Вацлав мав значення для Оттона V Довгого, “був його козирем”. Однак дослідник відмічає й те, що в дитинстві Вацлавові II бракувало вітаміну D, що й може свідчити про тривале його перебування в дитячому віці в закритому приміщенні, поза дією сонячної радіації. Очевидно, саме тоді майбутній король і захворів на сухоти, що й стало причиною передчасної смерті Вацлава II у 1305 р.

Шлюб Кунігунди з Завішем з Фалкенштейна не влаштовував ні Рудольфа I Габсбурга, ні Оттона V Довгого. Відтак, як припускає І. Ліхтей, саме завдяки втручанням Рудольфа I Габсбурга позашлюбний син Пршемисла Отакара II Микулаш – офіційний володар Опавського краю, був звільнений з Угорського полону і повернувся в свої володіння, що змусило королеву з новим чоловіком покинути край. Очевидно, це втручання Габсбурга й зберегло чеський трон для Вацлава II, убезпечило від посягань на нього енергійного й амбітного Завіша з Фалкенштейна, адже, як показує І. Ліхтей, рід Вітковців залишився осторонь боротьби чеської знаті з опікуном Оттоном V Довгим за повернення Вацлава II в Чехію.

Поглиблення кризи в Чеському королівстві зумовило спроби її залагодження перемовинами між Оттоном V Довгим та чехами. Останні наполегливо домогалися повернення в Чехію і посадження на трон законного спадкоємця Вацлава II. Переломним моментом у перемовинах став сейм, що відбувся в Празі 20–21 травня 1281 р., на якому шляхта “уперше виступила як державотворчий корпоративний чинник, як репрезентант країни, стала на захист інтересів Чеського королівства, взявши на себе відповідальність за його подальший розвиток” (с. 71, 89).

Політична криза посилювалась економічною розрухою, що призвела до масового голоду 1281–1282 рр., численного мору населення, посиленого лютими морозами взимку, що загально забрав близько 600 тисяч населення Чеського королівства. Прикметно, що причину цієї “однієї з перших екологічних катастроф” дослідники вбачають “у паводках, зумовлених вирубуванням лісів і переорюванням значних площ у гірських регіонах” (с. 74). Попри таку

господарську та гуманітарну катастрофу, бранденбурзький маркграф вимагав від чехів за повернення Вацлава II на чеський трон значну матеріальну винагороду, на думку І. Ліхтея, загально 35 тисяч марок сріблом. Частину суми, 20 тисяч марок, чехи сплатили передачею Оттонові V Довгому в тимчасове тримання територій північної Чехії. Відтак, у травні 1283 р. Вацлав II повернувся в Чехію на престол свого батька, а “бранденбурзьке панування обійшлося знесиленому чеському народу надто дорого” (с. 78). Згодом, за допомогою Рудольфа I Габсбурга, чехам вдалося повернути до складу королівства й північночеські території, без жодної грошової компенсації Оттонові V Довгому. Таким чином було відновлено панування Пршемисловичів над усією державою: Чехією та Моравією. За своє коротке життя Вацлаву II вдалося відродити й економічне становище Чеського королівства, близько 1300 р. розпочати карбувати празький грош – одну з “найконвертованіших” валют Середньовіччя, поширену зокрема в Україні. Чехія вийшла на провідні позиції в Центрально-Східній Європі.

Підсумовуючи, варто зазначити, що досліднику вдалося розплутати гордіїв вузол “лихих літ” Чеського королівства і вибудувати чітку, логічну реконструкцію драматичних подій. Попри те, що дослідження охоплює лише п’ять років історії Чехії, воно насичено подіями, явищами та ґрунтовним аналізом джерел. Для української медієвістики монографія І. Ліхтея дає зразок категорійного апарату для вивчення центральноєвропейського Середньовіччя, транслітерації латинських та чеських особових назв. Книга написана доброю мовою і легко читається, хіба що можна зауважити разове вживання терміна “Прибалтика” (с. 20), замість більш коректного “Балтика”.

Дмитро Гордієнко